

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-12-76-51>

УДК 12+14

Бакреу А.С., Шпачинський І.Л.

Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського

ОСОБЛИВОСТІ ГЕРМЕНЕВТИКИ ЯК ФІЛОСОФСЬКОЇ КОНЦЕПЦІЇ ХХ СТ.

Анотація. Герменевтика розглядається як наука про розуміння смислу мовленнєвих творів та мистецтво тлумачення, спрямоване на виявлення істинного смислу тексту, важливий ресурс формування мовної особистості, яка володіє здатністю викладати свої думки в усній чи писемній формі. В статті розглядаються визначення вчених щодо поняття філософської герменевтики і як вона взаємодіє з іншими галузями. Також розглядається, як визначали філософську герменевтику в різні періоди часу та як її інтерпретували в сучасності. Так спочатку герменевтику розглядали як тлумачення скритого смислу у творах Гомера. За доби поширення християнства у давньому світі філософська герменевтика стала як потреба теоретичного осмислення методів інтерпретації священного тексту, що вилилось в утворенні протилежних за методологічними установками герменевтичних напрямків. А вже у ХХ ст. герменевтика перестає бути просто методологією гуманітарного пізнання, а отримує статус онтології (вчення про буття).

Ключові слова: герменевтика, філософія, герменевтичне коло, філософська герменевтика, розуміння, герменевтизація, онтологія.

Bakreu Alona, Shpachynskyi Ihor

V.O. Sukhomlinsky Mykolaiv National University

HERMENUTIC FEATURES AS A PHILOSOPHICAL CONCEPT OF THE XX CENTURY

Summary. The article reveals hermeneutics as the science of understanding the meaning of speech works and the art of interpretation, aimed at identifying the true meaning of the text, an important resource for the formation of a linguistic personality that can express their thoughts verbally or in writing. The article discusses the definitions of scientists about the concept of philosophical hermeneutics and how it interacts with other fields. It is also considered how philosophical hermeneutics is defined in different periods of time and how it is interpreted nowadays. First, hermeneutics was seen as an interpretation of the hidden meaning in Homer's works. Many realities of the life of the period of the Trojan War were not reflected in the life and language of Homer's descendants, which gave rise to the first attempts at theoretical understanding of the process of interpretation of texts, the introduction of principles of interpretation, in particular in the philological key. In the days of Christianity spread in the ancient world, philosophical hermeneutics became a need for a theoretical understanding of the methods of interpretation of the sacred text, which resulted in the formation of hermeneutical directions opposite to the methodological ones. The attempt to transform hermeneutics from an "art of understanding" into a separate methodological science was carried out by a representative of the German "romantic school" Friedrich Schleiermacher. His "universal hermeneutics" was to summarize all considerations regarding the phenomenon of understanding, its laws, and principles, as opposed to specialized interpreting practices that differed depending on the text: philological, legal or religious. The subject area of "universal hermeneutics" was the spiritual communication of people, which is realized through language. In the twentieth century, hermeneutics ceases to be merely a methodology of humanitarian cognition and gains the status of an ontology (the doctrine of being). Likewise, one of the central concepts of philosophical hermeneutics is the concept of the hermeneutic circle: to understand, to explain, to explain, to understand. That is, the whole is understood from its parts, and parts – from the understanding of the whole. Another important concept of philosophical hermeneutics is the concept of hermeneutic triangle: author – text – interpreter.

Keywords: hermeneutics, philosophy, hermeneutic circle, philosophical hermeneutics, understanding, hermeneutization, ontology.

Постановка проблеми. Зумовлюється перебудова процесів пов'язаних з переосмисленням традиційних наукових дискурсів і тотальним оновленням методологічних підходів і схем. Першою необхідністю стала відмова від наукових догм і, відповідно, пошук нових нетрадиційних форм осмислення явищ і процесів буття. Філософська герменевтика, потужний філологічний поворот у науковій сфері, герменевтизація когнітивних практик сучасної науки – спричинили високий інтерес до філології, зміщення епіцентру досліджень до гуманітарної сфери – з науки про природу до науки про людину в напрямку релятивістських концепцій стосовно нинішньої екзистенційної ситуації. Від-

бувається пошук надійних позицій, які могли б стати відправними точками і основою нових теорій, звернення до забутих цінностей та ідеалів.

Проблема розуміння, яку розробляє герменевтика, особливо актуальна в плані осмислення результатів матеріальної, духовної, культурної діяльності людей різних епох.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У філософії інтерес до герменевтики як методологічного принципу гуманітарного знання виник у зв'язку з наявністю непорозумінь, відсутністю згоди між людьми в процесі спілкування, а також розбіжностей у розумінні одних і тих же філософських текстів. Біля витоків герменевтики як досить самостійного філософського

напряму стояли німецькі мислителі Ф. Шлейєрмахер, В. Дільтей, М. Хайдеггер, Г.-Г. Гадамер, К.О. Апелъ, Ю. Хабермас, сучасний французький філософ П. Рікьор, В. фон Гумбольдт, А. Потебня, Ж. Дерріда, Т. Кун, П. Фейсрабенд, Р. Ротрі, Д. Девідсон, М. Фуко, Ф. Ліотар, Ж. Дельбох та інші, які продовжували розвивати різні напрямки й розгалуження герменевтики як певної філософської концепції. Проте із самого початку нової історичної доби думка Ф. Бекона про створення органону пізнання природи знаменувала бурхливий розвиток експериментальної науки та свідомо протиставлялася логіці як канону мислення, на якій спиралася «схоластика». Лише протестантський теолог і філософ Ф. Шлейєрмахер поставив собі за мету створення універсальної герменевтики. Доробок Шлейєрмахера дозволяє говорити про нього як автора програми першого варіанту філософської герменевтики [11]. Г.-Г. Гадамер у своїй праці «Істина і метод» виклав основні ідеї, де філософська герменевтика як теорія розуміння не є здатністю до відтворення авторського тексту, а можливістю продовження історії тексту через власне його прочитання інтерпретатором [2].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проаналізувавши діяльність вчених різних епох, ми вважаємо, що недостатньо розглянуто нову точку зору, що філософська герменевтика охоплює осмислення людської діяльності в порівняльному аналізі матеріалізму і ідеалізму.

Мета статті. Розкрити характеристику особливостей герменевтики як філософської течії сучасності на сутнісному аналізі феномену «розуміння» і проаналізувати різноманітні підходи вчених щодо визначення поняття «філософська герменевтика».

Основний виклад матеріалу. Філософська наука досліджує логіку мислительного процесу, а також зв'язок мови і мислення як показник людської особливості. У європейській традиції герменевтику здавна розглядали як мистецтво тлумачення текстів та інших виразів думки. Власне, герменевтика стосувалася всього, що має сенс і вимагає тлумачення як спеціальної процедури осягнення сенсу й запобігання незгодам. В античності герменевтикою називалося мистецтво роз'яснення перекладу, тлумачення. Свою назву цей вид діяльності отримав від грецького бога Гермеса, (в грецькій міфології Гермес – це посланець бога Зевса, який повинен був роз'яснювати людям сенс повідомлень від останнього) [7]. У християнських письменників герменевтика розумілася як мистецтво тлумачення Біблії.

У наш час герменевтику визначають, як теорію та практику інтерпретації мовленнєвих творів, представлених знаками, символами і текстами [6], та науку про розуміння смислу мовленнєвих творів [8]; мистецтво тлумачення, спрямоване на виявлення істинного смислу тексту [9]; важливий ресурс формування мовної особистості, яка володіє здатністю викладати свої думки в усній чи письмовій формі [3].

Головним предметом герменевтики є розуміння. У навчанні читання головним завданням є розуміння тексту [3]. Воно базується на індивідуальному емпіричному досвіді особистості та засвоєних

нею нормативно-ціннісних еталонів дійсності [9]. Феномен розуміння розглядається як [3]: процес осягнення смислу (або смислів) тексту та внутрішніх зв'язків у його змісті; опанування чужих переживань, думок і рішень, описаних у тексті; рух до знання та його активного здобування, відтворення ситуацій і дій, зображених у тексті.

Витоки герменевтики сягають VI ст. до н. е. й пов'язані з пошуками прийомів розкриття «скритого» смислу, який нібито містять твори Гомера. Мова поем «Іліада» та «Одіссея», створених у VIII ст. до н. е. та приписуваних історичною традицією (усному оповідачу) Гомеру, стала незрозумілою для еллінів епохи темних віків (1150–800 рр. до н. е.) та класичного періоду (500–404 рр. до н. е.) [1]. Багато реалій життя періоду Троянської війни (1193–1183 рр. до н. е.) не знаходило відображення в житті та мові нащадків Гомера, що і отримало перші спроби теоретичного осмислення процесу інтерпретації текстів, введення принципів тлумачення, зокрема у філологічному ключі. Після перших герменевтичних досліджень, здійснених софістами й Аристотелем («Про тлумачення»), мистецтво інтерпретації привертає увагу елліністичних і римських учених. За доби поширення християнства у давньому світі з'являються герменевтичні пояснення до смислу Біблії та спроби систематизації засобів, що полегшують читання класичної та юридичної літератури [1]. Християнство було принципово новою для античного світу релігією, що вимагала нового підходу до дотримання культу, оскільки основи віровчення було викладено текстуально у Священному Писанні. Біблія була плодом культури населення Палестини і тому потребувала тлумачення для обивателів інших регіонів країни, що мали відмінний культурний досвід, умови життя та традиції. Це викликало термінову потребу теоретичного осмислення методів інтерпретації священного тексту, що вилилось в утворенні протилежних за методологічними установками герменевтичних напрямків [7].

Подальший розвиток герменевтики як методу тлумачення текстів пов'язаний з іменем теоретика протестантизму XVI ст. Флаціуса Ілрійського [7]. Саме зусиллями сподвижника М. Лютера, Філіпа Мелангтона Флаціуса було повернуто в лютеранство. У цей час виникають специфічні соціальні запити зі сторони безправного, проте стрімко зростаючого, «третього стану», утворюється необхідність функціонування священних текстів національними мовами (а отже і завдання перекладу, пристосування та тлумачення тексту, відповідно до лінгвістичних традицій, культурних умов певного мовного середовища), постають завдання критики католицизму і обґрунтування нового релігійного руху. Це обґрунтування і було проведено Матіасом Флаціусом, який вводить у герменевтику принцип контекстуальної інтерпретації як причини зміни сенсу слова (що діалектично знімає античну постановку проблеми кількості смислів слова, бо справжній сенс будь-якого слова, у тому числі і слова Священного Писання, завжди один, «таємний» сенс єдиний, але різні контексти вживання даного слова конкретизують різні смислові варіації). Флаціус також розглядає принцип герменевтичного кола (вимога тлумачення цілого, виходячи зі змісту

його частин принцип який у ХІХ ст. став одним з основних методів модерної герменевтики), принцип урахування мети і задуму автора тексту (в герменевтичних методиках до Флаціуса цілепокладання, як правило, якщо і враховувалося то у герменевтичній інструментарій не включалося), розход-ження розуміння та інтерпретації (розуміння є мета герменевтичного мистецтва, а інтерпретація метод). Концепція Флаціуса у розвитку герменевтики закінчує важливий етап створення систематичної методологічної концепції, предметом якої є унікальний текст [7].

Першу спробу перетворення герменевтики з «мистецтва розуміння» на окрему методичну науку здійснив представник німецької «романтичної школи» Фрідріх Шляермахер. Його «універсальна герменевтика» повинна була узагальнити всі міркування стосовно феномену розуміння, його закономірностей та принципів, на відміну від спеціалізованих практик тлумачення, які відрізнялися залежно від тексту: релігійного, філологічного чи юридичного характеру. Предметною сферою «універсальної герменевтики» виступало духовне спілкування людей, яке реалізується за допомогою мови. Шляермахер першим сформулював головні засади філософської герменевтики, а також принцип герменевтичного кола як методологічну основу інтерпретації: ціле необхідно розуміти виходячи з частин, а розуміння частин передбачає уявлення про смисл цілого (цілим виступає дух епохи, а частиною – твір або автор) [11].

Для герменевтики Ф. Шляермахера характерним було ігнорування історичного характеру розуміння і саме це давало змогу ставити питання про пошук правильного методу, який би дав можливість перебудувати деякий незмінний субстанційний смисл тексту, віра в існування якого була притаманна цьому ранньому варіанту герменевтики.

Розвинув положення філософської герменевтики інший німецький філософ ХІХ ст. В. Дільтей. Згідно з Дільтейем, розуміння тексту неможливе поза розумінням епохи, в яку було складено текст; саму ж епоху слід розуміти, виходячи з неї самої, а не з позицій сьогодення. Основна теза В. Дільтея звучить так: розуміння є осягнення смислу, розуміння – це знання, що розуміє саме себе, рефлексивне знання. Процес розуміння передбачає суб'єкта пізнання та об'єкт – текст. Під текстом В. Дільтей розуміє всю знаково-символічну реальність, світ культури, що фіксується передусім у мові [5].

У ХХ ст. М. Хайдеггер сформулює принципову для герменевтики тезу: не ми говоримо мовою, а мова говорить нами. Тобто мова гіпостазується – отримує статус незалежної реальності. Через це у ХХ ст. герменевтика перестає бути просто методологією гуманітарного пізнання, а отримує статус онтології (вчення про буття). Адже розуміння – це не просто акт інтерпретації, це специфічне відношення людини до світу; людина приречена розуміти світ, трактувати його, бо сама культура є спосіб покладання й утворення смислу.

Одним із центральних понять філософської герменевтики є поняття герменевтичного кола: щоб розуміти, слід пояснити, щоб пояснити, слід розуміти. Тобто ціле розуміється з його частин, а частини – з розуміння цілого. Іншим важливим концептом фі-

лософської герменевтики є концепт герменевтичного трикутника: автор – текст – інтерпретатор [4].

Можна вважати, що засновником філософської герменевтики є Ганс-Георг Гадамер – один з найвидатніших німецьких філософів повоєнної доби. Свою назву філософське вчення Гадамера отримало тому, що є загальною, чи універсальною, герменевтикою. Це означає, що Гадамер доводить герменевтичну природу будь-якого осягнення сенсу [2].

Гадамер пропонує розглядати герменевтику не як вчення про метод і механізми розуміння, а як вчення про буття, як онтологію. Спочатку Гадамер, не заперечуючи сформованих визначень герменевтики як методології розуміння, намагається синтезувати «мова» Хайдеггера і «ідею» Гегеля і побудувати герменевтику як філософію, в якій суттєва роль відводиться онтології – наріжного «філософського каменю».

Позиція Гадамера в герменевтиці полягає в онтологічному прочитанні суб'єкта пізнання. Це означає, по-перше, що на відміну від розробки методик розуміння текстів в герменевтиці як такої, Гадамер прагне подолати односторонню гносеологічну орієнтацію, включивши в проблематику герменевтики питання світовідчуття, сенсу життя, – ідеї, почерпнуті Гадамером з фундаментальної онтології свого вчителя – М. Хайдеггера. Останній зробив спробу перетворення герменевтики в особливу філософію – філософію розуміння тексту, де слово «текст» – це будь-яка інформація між двома суб'єктами розуміння: письмовий текст, словесний текст (мова), інтонація, погляд, жест, мовчання.

По-друге, Гадамер розглядає герменевтику не як здатності відтворення автентичного (авторського) тексту, а як можливість продовження дійсної історії тексту, у побудові кожним новому інтерпретатором нового сенсу, а по суті, нового тексту.

З часом Гадамер все активніше виступає проти тлумачення герменевтики як методу, – технічного інструменту інтерпретації тексту. Така герменевтика не має ніякого відношення до змісту. Він виступає проти розуміння герменевтики як методу осягнення духовної реальності, проти розуміння тексту як впізнавання сенсу, оскільки і в такій інтерпретації герменевтичний текст перестає бути текстом у власне герменевтичному сенсі слова, перетворюючись в об'єкт дослідження, аналогічно об'єкту природничо-наукового знання.

Як становлення власне філософської герменевтики, яка втілює полеміку з зазначеними інтерпретаціями герменевтики, написана робота «Істина і метод», в якій Гадамер виклав основні риси своєї світоглядно орієнтованої – філософської герменевтики [2].

Із вище сказаного виходить, що філософська герменевтика це не лише інтерпретація текстів, вийшовши за межі методу тлумачення й розуміння історичних текстів, вона охоплює найважливіші проблеми, питання та категорії філософії, які торкаються буття й знання, логіки та мови, часу. Цей факт є свідченням того, що герменевтика, всупереч бажанням її основоположників, претендує на роль власне філософії. А ставши філософською теорією, вона здатна відображати інші теорії, виконувати методологічну функцію в конкретно-наукових пошуках, бо розвиток науки здійснюється в тому числі й завдяки гер-

меневтичним процедурам стосовно попередніх наукових теорій та їх тлумаченню в термінах новітніх наукових розробок. Вона постає не лише як спеціфічна філософська теорія, але й як методологічний принцип гуманітарного знання.

Висновки і пропозиції. Отже, виходячи від тлумачень розглянутих вчених щодо поняття філософської герменевтики, можна зазначити, що герменевтика – це теорія і мистецтво пояснення, що має на меті виявити зміст тексту, виходячи з його об'єктивних (значення слів та їх історично обумовлені варіації) та суб'єктивних (наміри авторів) основ. Герменевтика все активніше втручається в ідеологічну діяльність різних культурних об'єднань, філософських напрямків, претендуючи на універ-

сальність свого положення. Вона прагне виступати методом об'єднання й упорядкування розгалужених і суперечливих течій сучасної філософії.

Філософська герменевтика розглядається як розуміння смислу тексту та опанування людських переживань, думок, описаних у його змісті. Таким чином, ми можемо сказати те, що герменевтика прагне подолати розрив між природою і людиною, між світом природи і світом людини. Так акцентується універсальність процесів моделювання, які є невідомою частиною буття-розуміння, й водночас їх специфічність, пов'язані з місцем, яке займають означені процеси моделювання в структурі цього буття, що завдяки інтерпретації перетворюються на розуміння.

Список літератури:

1. Войтович Л. *Medium aevum: Середні віки / Підручник для історичних спеціальностей ВУЗів*. Львів, 2010. С. 249–250.
2. Гадамер Г.-Г. *Истина і метод: основи філософської герменевтики*. Москва : Прогрес, 1988. 704 с.
3. Галицких Е. О. Герменевтический подход к формированию языковой личности на уроках литературы. *Русская литература в формировании современной языковой личности*. Санкт-Петербург, 2007. С. 38–45.
4. Гронден Ж. Герменевтика фактичности как онтологическая деструкция и критика идеологии. К актуальности герменевтики Хайдеггера. *Исследования по феноменологии и философской герменевтике*. Минск, 2001. С. 45–54.
5. Дильтей В. Наброски к критике исторического разума. *Вопросы философии*. 1988. № 4. С. 135–152.
6. Кемеров В.Е., Керимов Т.Х. *Социальная философия: словарь*. Москва : Академический проект, 2003. 560 с.
7. Кузнецов В.Г. *Герменевтика и гуманитарное познание*. Москва : Издательство МГУ, 1991. 192 с.
8. Николокин А.Н. *Литературная энциклопедия терминов и понятий*. Москва : Интелвак, 2001. 1600 с.
9. Ребер А. *Большой толковый психологический словарь*. Москва : Вече, АСТ, 2000. Т. 2. 560 с.
10. Шама О. І. *Історія Стародавньої Греції і Риму*. Тернопіль : ТНПУ, 2012. 336 с.
11. Ricoeur P. The Task of Hermeneutics. *Philosophy Today*. 1973. Vol. 17, no. 2/4, pp. 112–128.

References:

1. Voitovych, L. (2010). *Medium aevum: Seredni viky [Middle Ages]. Pidruchnyk dlia istorychnykh spetsialnostei VUZiv [A textbook for the historical specialties of universities]*. Lviv, pp. 249–250.
2. Hadamer, H.-H. (1988). *Istyna i metod: osnovy filosofskoi hermenevtyky [Truth and Method: Foundations of Philosophical Hermeneutics]*. Moscow: Prohres, 704 p.
3. Galitskikh, E.O. (2007). *Germenevticheskiy podkhod k formirovaniyu yazykovoy lichnosti na urokakh literatury. Russkaya literatura v formirovanii sovremennoy yazykovoy lichnosti [Hermeneutic approach to the formation of a linguistic personality in literature lessons]*. Saint Petersburg, pp. 38–45.
4. Gronden, Zh. (2001). *Germenevtika faktichnosti kak ontologicheskaya destrukttsiya i kritika ideologii. K aktual'nosti germenevtiki Khaydeggera [The hermeneutics of factuality as ontological destruction and criticism of ideology. On the relevance of Heidegger hermeneutics]*. *Issledovaniya po fenomenologii i filosofskoy germenevtike*. Minsk, pp. 45–54.
5. Dil'tey, V. (1988). *Nabroski k kritike istoricheskogo razuma [Sketches for the criticism of historical sens]*. *Voprosy filosofii* no. 4, pp. 135–152.
6. Kemerov, V.E., & Kerimov, T.Kh. (2003). *Sotsial'naya filosofiya: slovar' [Social Philosophy: Dictionary]*. Moscow: Akademicheskii projekt, 560 p.
7. Kuznetsov, V.G. (1991). *Germenevtika i gumanitarnoe poznanie [Hermeneutics and humanitarian knowledge]*. Moscow: Izdatel'stvo MGU, 192 p.
8. Nikolyukin, A.N. (2001). *Literaturnaya entsiklopediya terminov i ponyatij [Literary Encyclopedia of Terms and Concepts]*. Moscow: Intelvak, 1600 p.
9. Reber, A. (2000). *Bol'shoy tolkovyy psikhologicheskii slovar' [Defining psychological dictionary]*. Moscow: Vechе, AST. T. 2, 560 p.
10. Shama, O. I. (2012). *Istoriia Starodavnoi Hretsii i Rymu [History of Ancient Greece and Rome]*. Ternopil: TNPU, 336 p.
11. Ricoeur, P. (1973). *The Task of Hermeneutics. Philosophy Today*, vol. 17, no. 2/4, pp. 112–128.